

SPIRIT ROMÂNESC ȘI EUROPEAN LA MARTHA BIBESCU, ELENA VĂCĂRESCU ȘI ANNA DE NOAILLES

de

Cornelia STANCU

Am auzit foarte des în anii de după revoluție sintagma „intrarea României în Uniunea Europeană”. Se vorbește, de asemenea, despre cetățenie europeană, valori europene, unitate în diversitate și despre modele. Dincolo de costurile și beneficiile sale strict economice, integrarea europeană reprezintă, în primul rând, acceptarea de către statele candidate a unui sistem de valori definitorii pentru Uniunea Europeană. De aceea perspectiva integrării ridică pentru statul respectiv numeroase întrebări referitoare la propriile valori, ca parte a identității sale naționale, precum și la compatibilitatea acestora cu cele europene.

Valorile românești sunt definite din perspectiva sistemului axiologic reprezentativ pentru comunitatea națională, în timp ce valorile europene sunt parte a unei identități aflate în curs de cristalizare. Problematika raportului dintre valorile europene și cele românești este astfel abordată în contextul mai general al raportului dintre identitatea națională și cea spre care se tinde, identitatea europeană.

România caută a-și asuma așadar deviza europeană „unitate în diversitate”, a percepe în mod corect și constructiv raportul dintre identitatea națională și cea europeană. Acest aspect definitoriu pentru integrarea valorilor românești în sistemul de valori europene presupune o cunoaștere în profunzime a acestora și un proces complex de prefacere la nivelul mentalităților, a formării în cele din urmă a unui mod de gândire european, în care coexistă într-un mod fericit și echilibrat chintesența gândirii franceze, engleze, germane, românești și nu numai. Este un permanent efort de cunoaștere de sine, de asumare a identității naționale și europene, un dialog continuu al culturilor. Toate acestea sunt caracteristici

ale unui fenomen de mare complexitate culturală și lingvistică: francofonia, care se împletește în spațiul românesc cu un alt fenomen nu mai puțin amplu, cel al francofiliei.

Între zonele de difuzare ale limbii franceze, Europa Centrală și de Est se conturează ca spațiu lingvistic care a adoptat limba franceză ca limbă de cultură, independent de orice factor de natură geografică sau istorică.

Sub acest aspect, România ocupă un loc important între țările din Europa Centrală și de Est, fiind a doua țară francofonă după numărul de locuitori. „Dacă în alte țări francofone limba franceză a fost și un instrument al colonializării, mijloc de combatere a metropolei și/sau instrument al solidarității umane, în România limba franceză – neimpusă de vreo autoritate – s-a răspândit datorită unui complex de factori de ordin lingvistic, istoric și cultural, care au făcut ca noi românii, să nu mai fim numai francofon – prin limbă, educație, instruire și cultură – ci și francofili. Conștiința originii noastre comune latine a jucat un rol foarte important în dezvoltarea francofoniei și francofiliei noastre, în apariția și menținerea atașamentului nostru față de Franța”¹.

În lucrarea sa *Identitate în ruptură*, Sorin Alexandrescu încadrează în spațiul cultural european *culturi marginale* și *culturi de centru*, printre acestea din urmă fiind amintite cultura franceză, italiană, spaniolă, germană; autorul vorbește despre comportamentul istoric al țărilor românești de la voievodate până la România comunistă, ca fiind unul de margine de imperiu politic și cultural și accentuează în mod deosebit că „o cultură marginală nu este o cultură inferioară, e o cultură altfel decât cultura care se face la centru, o cultură de interferență”².

Revelatoare pot fi în acest sens cuvintele Elenei Văcărescu, din care transpare modalitatea de raportare a unei culturi și civilizații *marginale, de interferență* la o cultură percepută ca fiind de centru, anume cea franceză: „Modul de viață francez este un admirabil ideal omenesc și un mijloc de perfecționare a civilizației... În zilele noastre înnoirate de tot felul de idei și de acte excesive echilibrul francez e plin de învățăminte. Nu e vorba, desigur, să luăm Franța drept model al dezvoltării sociale și spirituale. Am depășit de mult stadiul imitației servile. Nicio țară din lume nu poate servi altei țări drept pildă permanentă. Numai istoria rău concepută pretinde că un fenomen omenesc se poate reproduce identic sub altă latitudine. Nu dorim un model, ci exemple de meditat, exemple ce trebuiesc gândite personal, în lumina împrejurărilor specifice de la noi”³.

¹ Xavier Deniau, *Francofonia*, București, Editura Niculescu, 1996, p.10-11.

² Sorin Alexandrescu, *Identitate în ruptură*, București, Editura Univers, 2000, p. 34.

³ Elena Văcărescu, *Din amintirile Elenuței Văcărescu*, București, Editura Paideia, 2000, p. 113.

Alături de Elena Văcărescu dorim să aducem în atenție încă două scriitoare de origine română care au scris în limba franceză și care aparțin prin aceasta spațiului francofon: Martha Bibescu și Anna de Noailles.

Încorporată literaturii franceze de aproape toate istoriile literare, dicționarele și lucrările de specialitate, Martha Bibescu este, alături de Anna de Noailles (care nu cunoștea limba română), singura care n-a scris niciodată în românește. Elena Văcărescu, Iulia Hașdeu, Ilarie Voronca, Tristan Tzara, Panait Istrati au fost scriitori bilingvi, scriind, cel puțin în perioada de început, în limba română. Opțiunea scriitoarei în favoarea limbii franceze a fost stimulată de atmosfera spirituală în care s-a format.

Născută la București în 1886, ca fiică a lui Ion Lahovary și a Smarandei-Emma, care descindea din ramura moldoveană a domnitorului Constantin Mavrocordat, scriitoarea a fost educată în una dintre acele familii legate prin sânge și alianțe cu câteva din cele mai vechi familii românești și europene.

După strălucite studii juridice făcute la Paris, Ion Lahovary, tatăl scriitoarei, activează în magistratură și în cadrul partidului conservator pe listele căruia este ales deputat. Participă ca voluntar în războiul pentru independență de la 1877, în legătură cu care a elaborat un prestigios volum intitulat *Souvenirs d'un volontaire de l'Armée roumaine* (Plevna, 1877), cu o prefață de Martha Bibescu. Mai târziu a deținut funcțiile de ambasador al României la Paris, ministru de externe și președinte al senatului. La reuniunea Consiliului de Coroană din 3 august 1914 a susținut neutralitatea țării, și mai târziu intrarea în război a României de partea puterilor Antantei în vederea realizării idealului nostru național. Om politic cu stare de spirit patriotică, orator și scriitor, a servit cu pasiune interesele țării sale; legătura afectivă cu fiica sa Martha a fost hotărâtoare pentru dezvoltarea capacității ei de observare, receptare și înțelegere a marilor probleme politice care frământau Europa acelor vremuri, în ciuda vârstei ei fragede.

În 1905 Martha Lahovary se căsătorește cu George-Valentin Bibescu, care descinde și el dintr-o veche familie europeană, fiind fiul lui George, ofițer în armata lui Napoleon al III-lea și al prințesei de Bauffremont, Henriette de Caraman-Chimay; George Valentin este în același timp nepotul lui Gheorghe Bibescu, domn al Țării Românești (1843-1848). Prin căsătoria sa cu un nepot de domn, căsătorie care a stârnit senzație în lumea aristocratică din România și din Franța, Martha Bibescu capătă titlul de „princesă” și devine proprietara castelelor de la Mogoșoaia și de la Posada. Castelul de la Mogoșoaia a aparținut lui Constantin Brâncoveanu. Restaurarea acestuia devine pentru ea o datorie de onoare, căreia i se dedică cu întreaga pasiune a sufletului ei însetat de

frumos și de dragoste pentru istorie. Timp de șaptesprezece ani (1911-1927) se străduiește, alături de un arhitect venețian, să redea strălucirea pe care castelul o avea pe vremea ctitorului său. Mogoșoaia și într-o mai mică măsură Posada, au fost adevărate centre culturale și chiar politice cunoscute în lumea întreagă, locuri de popas în care personalități europene au petrecut clipe de destindere menite să arunce o lumină favorabilă țării noastre. Mogoșoaia era marea bucurie a scriitoarei, nefiind vorba numai de o încântare estetică, ci mai ales de un centru pentru ideea de unificare a Europei. „Eu sunt acul prin care trec filamentele și firele Europei noastre dezbinată, pentru a fi împletite într-un singur șnur”⁴, îi plăcea Marthei Bibescu să le spună prietenilor săi, când o felicitau pentru o întrunire internațională reușită care avusese loc la Mogoșoaia.

Căsătoria cu prințul George-Valentin Bibescu, membru al partidului liberal, numit de regele Carol al II-lea senator de drept pentru meritele sale pe tărâmul aviației, ales în 1931 președinte al Federației Române de Aeronautică, i-a oferit prilejul de a cunoaște numeroase personalități din lumea aviației și de a se afla în chiar centrul unui domeniu care era în perioada respectivă la începuturile sale. În *Jurnal berlinez* '38, scriitoarea va evoca momente din programul Congresului Federației Aeronautice de la Berlin, precum și întâlnirile sale cu Kronprinzul Wilhelm al III-lea, reprezentant al lumii nobiliare germane și cu Hermann von Göring, stăpânul secund al celui de-al treilea Reich. Ne sunt dezvăluite în jurnal opiniile Marthei Bibescu referitoare la Germania și la poporul german, subiective în mare măsură, date fiind relațiile ei personale cu Kronprinz-ul Wilhelm al III-lea, adică cu casa regală a Prusiei și contactul ei cu mai-marii regimului nazist. Scriitoarea sugerează de asemenea atmosfera din Europa dinaintea celui de-al Doilea Război Mondial și se dovedește o bună cunoscătoare a relațiilor dintre principalele puteri europene la acea dată.

Tot prin căsătorie ea devine verișoară cu Elena Văcărescu și cu Anna-Elisabeta Brâncoveanu, contesă de Noailles. Frecvențele ei călătorii la Paris, apoi stabilirea definitivă în capitala Franței în 1945 au favorizat întreținerea unor legături intelectuale cu scriitori ca Marcel Proust, Paul Claudel, Paul Valéry, Jean Cocteau, François Mauriac, André Maurois, Anatole France. Pe de altă parte, aproape toți scriitorii francezi care au vizitat România între cele două războaie mondiale au fost și oaspeții Marthei Bibescu la castelul Mogoșoaia, unii dintre ei venind în România

⁴ Christine Sutherland, *Fascinanta Martha Bibescu și lumea ei*, București, Editura Vivaldi, 2004, p.10-11.

chiar la invitația ei personală. Menționăm pe Robert de Flers, Ramon Fernandez, Georges Duhamel, Antoine de Saint-Exupéry.

Este cu totul remarcabil pentru România faptul că scriitoarea se bucură de numeroase relații cu personalități din mediul politic și diplomatic englez, alături de cel francez și german: Winston Churchill, Ramsay MacDonald, în mai multe rânduri prim-ministru al Angliei, care îi prefătează cartea *Le destin de Lord Thomson of Cardington*, scrisă în memoria lui Christopher Birdwood, Lord of Cardington. Iată cum descria acesta din urmă relația cu scriitoarea în nuvela *Smaranda*, dedicată ei: „Din partea Smarandei ai parte de o camaraderie prețioasă, în care partea romanțioasă se îmbină cu stimulul intelectual. Ea știe să asculte; râde la glumele britanice, sugerează parolele franțuzești; e în stare să dea luciu chiar și conversației unor bărbați stupizi, să emoționeze mințile încete și obosite; ne face să dăm ce avem mai bun și ne folosește limba, traducând cu îndrăzneală; să o asculți vorbind englezește este cel mai bun mijloc pe care-l știu ca să înveți franțuzește și, cu siguranță, și cel mai plăcut. Dar, mai presus de toate, ea înțelege. (...) îi înșir cum credeam eu că ar trebui dusă campania ca să putem într-adevăr câștiga războiul, [n.a. Primul Război Mondial] și nu doar ca să reușim să supraviețuim ceva mai mult decât nemții la hemoragia morală și materială. Îmi împărtășea părerile”⁵.

Martha Bibescu a fascinat cu personalitatea ei cele mai distinse cercuri intelectuale, diplomatice și mondene din Franța, România și din alte țări ale lumii. Prezența ei era căutată și dorită pentru conversația strălucitoare, în care scăpăra ascuțișul ironiei și finețea umorului; era spirituală și plină de vervă. Fenomenul se explică prin prestigiul pe care scriitoarea l-a câștigat treptat în lumea literelor, dar și prin vasta sa cultură, prin curiozitatea și orizontul său neobișnuit de largi. Am putea adăuga la acestea stăpânirea perfectă a limbilor franceză și engleză, deplina ei ancorare în contemporaneitate, interesul față de nou, ea fiind și o neobosită călătoare ce a străbătut patru continente.

Ca un aspect complementar, România și realitățile ei, luate în sensul cel mai larg, constituie una dintre temele esențiale ale operei sale. Iată cum aprecia Regele Ferdinand al României romanul *Izvor, țara sălciilor*, definitoriu pentru spiritul poporului nostru, al țaranului român în mod particular, într-o scrisoare adresată autoarei: „Cartea dumitale este o încântare. (...) *Izvor* m-a însoțit permanent în cele trei săptămâni de vacanță de Paște, petrecută la Scroviștea. Superbă exprimare și înțelegere a

⁵ Martha Bibescu, *Destinul lordului Thomson of Cardington* urmat de *Smaranda*, de generalul de brigadă Thomson of Cardington. Prefață de James Ramsay MacDonald, prim-ministru al Angliei. Traducere de Vasile Zincenco. Cuvânt înainte de Ion Bulei, București, Editura Compania, 2002, p. 146.

oamenilor noștri de la țară – această ciudată combinație de copilărie și filosofie profundă, de resemnare și permanentă speranță, de luptă a subconștientului între superstiții și creștinismul atât de prost definit și așa de greu de înțeles pentru ei...

Sper din toată inima că îmi vei scrie. Cu profundă afecțiune, Ferdinand”⁶.

Întreaga activitate literară, culturală și diplomatică a Marthei Bibescu este marcată, așadar, de un profund spirit românesc și european. Lăsând în urmă o operă variată – romane, jurnale, corespondență literară, eseuri, evocări, scrisă exclusiv în limba franceză, prin care însă transpare constant sufletul poporului român, ea își face pe deplin datoria față de țara de origine. Această operă este înscrisă în circuitul prestigioasei literaturi franceze, prin extensie europene.

Elena Văcărescu (21 septembrie 1864 - 17 februarie 1947) s-a născut la București într-o foarte veche și vestită familie de boieri, ca fiică a diplomatului Ioan Văcărescu și a Eufrosinei Fălcoianu. Scriitoarea mărturisește că familia din care provine a fost familia de intelectuali cu deosebire a României de odinioară⁷; și că „Mama mea aparținea și ea unei vechi familii de boieri – Falcoianii – prezenți în toate cronicile de altădată ale Valahiei”⁸.

Rolul politic, diplomatic și cultural al familiei Văcărescu a fost esențial în formarea conștiinței naționale, într-o perioadă în care Principatele Române erau răvășite de războaiele ruso-turco-austriece, iar cultura era dominată de limba greacă.

Elena Văcărescu studiază la Paris unde are privilegiul de a se forma pe lângă poeți faimoși: parnasienii Sully Prudhomme, a cărui elevă a fost, José-Maria de Hérédia, Leconte de Lisle. Pe parcursul existenței sale are privilegiul de a cunoaște și de a se bucura de compania lui Victor Hugo, Charles Baudelaire, Paul Valery, Frédéric Mistral. Spirit deschis și clarvăzător își găsește propriul drum în ceea ce privește creația literară.

O perioadă demnă de remarcat și de o deosebită importanță pentru formarea personalității Elenei Văcărescu este cea petrecută la Curtea regală din România, alături de regele Carol I, de regina Elisabeta, cunoscută sub pseudonimul literar Carmen Sylva și de prințul moștenitor Ferdinand, în calitate de domnișoară de onoare a reginei. După ruperea logodnei cu viitorul rege Ferdinand, poeta se va stabili definitiv în capitala Franței, unde paralel cu activitatea literară va desfășura o amplă activitate politică și diplomatică care îi va contura personalitatea europeană.

⁶ Christine Sutherland, *op. cit.*, p. 337.

⁷ Cf. Elena Văcărescu, *Memorii*, Cluj-Napoca, Editura Dacia, 1989, p. 111.

⁸ Elena Văcărescu, *op. cit.*, p. 112.

În timpul Primului Război Mondial susține cauza României. Între anii 1914-1916, Elena Văcărescu desfășoară o bogată activitate publicistică, scriind numeroase articole în slujba țării sale. Iată numai câteva titluri grăitoare prin ele însele, găzduite în paginile ziarelor „Adevărul” și „Dimineața” unde colaborarea ei este mai susținută: „România în ajunul războiului” („Dimineața”, 15 noiembrie 1913), „Taina sângelui” („Adevărul”, 28 august 1914), „Și cu ce dor” („Adevărul”, 7 ianuarie 1915), „O vatră strămoșească” („Adevărul”, 22 octombrie 1915).

După declanșarea războiului, scriitoarea este alături de țara natală care trece prin grele încercări. Una dintre acțiunile de larg ecou pe care ea le organizează este publicarea unui număr special al revistei „Les Annales”, dedicat României, unde semnează articolul „En Roumanie pendant la guerre”, un ciclu de cinci poeme sub titlul „Les Chants et Légendes du cobzar” și memorabilul poem „Mon Pays”.

La Paris și în numeroase orașe din Franța, Elena Văcărescu organizează, în anii 1917 – 1918, conferințe și adunări publice în favoarea eliberării teritoriului românesc și strânge fonduri de întrajutorare cu sprijinul prietenilor francezi.

După încheierea păcii de la București, în condițiile ce se vesteau prielnice pentru cauza desăvârșirii unității naționale, scriitoarea se pronunță, alături de alți compatrioți sosiți în capitala Franței, pentru înființarea, la 6 septembrie 1918, a Consiliului Național al Unității Române, din care fac parte personalități politice, literare și științifice de renume: Take Ionescu, Nicolae Titulescu, Octavian Goga, Constantin Mille, Traian Vuia, dr. Constantin Angelescu. Acest organism național, recunoscut de guvernele unora dintre marile puteri, desfășoară în Occident o rodnică activitate de popularizare a ideii de realizare a României Mari.

În urma acestor acțiuni, scriitoarei i se va încredința prima misiune oficială de către guvernul român: numirea ei ca membră a delegației române participante la Conferința de pace de la Paris (ianuarie 1919 – ianuarie 1920).

Timp de două decenii, cât timp va dura Societatea Națiunilor, Elena Văcărescu se numără printre aceia care cultivă cu neclintită credință speranța de a alunga spectrul războaielor din existența popoarelor. Credo-ul și-l va mărturisi în nenumărate rânduri: „Cred în viitorul Societății Națiunilor! O consider din ce în ce mai aptă să slujească, prin opera sa, cauza păcii... Rostul

meu acolo este de trudă și bucurie, căci în aceasta constă vitalitatea unei instituții care nu are asemănare în istoria umanității”⁹.

În capitala Franței, scriitoarea desfășoară o activitate atât de intensă și de variată, încât nu puțini din cei care o cunosc se află în fața unui fenomen: misiuni diplomatice, întâlniri și conferințe internaționale (multe dintre ele dedicate marilor noștri scriitori: Bălcescu, Alecsandri, Rossetti, Creangă, Eminescu), comitete și jurii literare, prezență publicistică bogată în numeroase reviste și ziare, colaborări literare fructuoase cu versuri, evocări, eseuri, schițe, memorii, prefețe, traduceri, ajutorul zilnic dat zecilor de oameni (cei mai mulți români) care bat la ușa ei pentru un sprijin de suflet, turnee de conferințe în Franța și în alte țări.

De asemenea, Elena Văcărescu ține casă deschisă pentru suflet și spirit, pentru România. Iată cum descrie salonul său din Paris unul dintre scriitorii români care i-a trecut pragul: „În încăperile care păstrează atmosfera arhaică a interioarelor boierești de acasă, se perindă scriitori, gânditori, oameni politici, artiști ai celui mai ermetic Paris, cuceriți cauzei noastre, deveniți treptat prieteni pentru ceasurile bune, ca și pentru cele rele: o lume pentru care legenda se destramă și lasă limpede ochilor realitatea românească. Nu s-ar putea face României un serviciu mai bun și mai eficace.(...) De la ușă, casa devine ospitalieră, ca orice adăpost ocrotitor de la tine din patrie”¹⁰.

În epoca în care personalitatea ei atinge un renume internațional, îmbogățită fiind cu adevărate valențe europene, i se vor oferi, atât în Franța cât și în România, incontestabile dovezi ale înaltei prețuiri de care s-a bucurat.

Poate cea mai mare și mai râvnită satisfacție este recunoașterea ei în patrimoniul spiritual românesc, prin primirea în Academia Română, în 1925, la propunerea lui Nicolae Iorga, Mihail Sadoveanu, Octavian Goga, I. Al. Brătescu-Voinești. Plenul academic votează în unanimitate și astfel Elena Văcărescu devine prima femeie primită în Academia Română.

Dorim să o amintim în final și pe Anne-Elisabeth de Brâncovan (1876-1933), viitoare contesă de Noailles, nepoata domnitorului Gheorghe Bibescu, ultimul domn al Țării Românești și a Zoiei Mavrocordat, fiica adoptivă a ultimului domnitor brâncovean.

Anna de Noailles pornește din chiar centrul unei culturi de centru, Parisul, așa cum mărturisește în primele rânduri ale lucrării autobiografice

⁹ *Apud* Juliette Pary, *Chez Mlle Hélène Văcărescu*, în „Ambassades et Consulats”, Geneva, mai, 1930, *apud* Ion Stăvăruș, *Elena Văcărescu*, București, Editura Univers, 1974, p. 74.

¹⁰ Cezar Petrescu, *Elena Văcărescu și principele consort*, în „Cuvântul”, 13 mai 1927, *apud* Ion Stăvăruș, *op. cit.*, p. 92.

Cartea vieții mele: „M-am născut la Paris. Încă din copilărie, aceste cuvinte mi-au dăruit o atât de solidă mulțumire, m-au construit într-o asemenea măsură, am cules din ele tâlcul unei șanse atât de aparte și care avea să-mi conducă întreaga viață, încât aș putea repeta versul lui Verlaine: «Iubirea de patrie este întâia iubire...»¹¹. Româncă după tată, grecoaică după mamă, franțuzoaică prin naștere și formare, ea rămâne, așa cum s-a născut, în centrul unei culturi de centru, însă își dezvăluie, pe parcursul activității literare și diplomatice, și obârșia orientală și românească. Romanul Marthei Bibescu *Izvor, țara sălciilor* și culegerea de balade populare *Rapsodul Dâmboviței* a Elenei Văcărescu o vor impresiona și îi vor facilita o legătură afectivă deosebită cu poporul din care se trăgea tatăl său.

Încă de copilă, Anna beneficiază de lecțiile de istorie ale acestuia, care amenajase în locuința de pe Avenue Hoche din Paris un salon cu portretele străbunilor valahi ai familiei: Brâncoveni, Bibești, Basarabi. Din păcate, moartea timpurie a tatălui, pe când viitoarea poetă avea numai nouă ani, va întârzia maturizarea simțământului obârșiei în conștiința acesteia.

A fost prietenă intimă cu Elena Văcărescu. În *Elena Văcărescu și Franța*, aceasta din urmă vorbește despre Anna de Noailles, despre pluralitatea ei de origini, de pe urma căreia poeta suferea, așa cum suferă toți indivizii în a căror structură se amestecă rase diferite. Ea ar fi putut spune că se trage din România frumoșilor ciobani și din Fanar, unde, sub cenușa stinsă a unei splendide civilizații mai palpabile, încă, flăcări. Dar, în același timp, se trage și din Persia Șeherezadei și din Asia Mică, a cărei faimă a distrus-o Bizanțul. România, pe care n-a văzut-o niciodată – a trecut doar prin ea copil fiind – o interesa mai puțin decât patria spirituală, Grecia, unde a avut drept precursori atâtea figuri celebre. Grecia îi vorbea mult mai mult, la fel și Constantinopolul¹². Totuși, când a avut ocazia să cunoască *Baladele românești* ale Elenei Văcărescu, a fost cuprinsă de un entuziasm fără margini, ce n-a mai părăsit-o. Își descoperise o nouă rădăcină care nu germinase.

Alături de Elena Văcărescu, Anna de Noailles a fost prezentă la Adunările Ligii Națiunilor; a fost mereu la curent cu evenimentele din țară, susținându-și prietenii români în momentele dificile, mai cu seamă în perioada Primului Război Mondial.

Pe măsură ce poeta Anna de Noailles revine în atenția culturii franceze ea va fi probabil redescoperită și în spațiul românesc.

¹¹ Anna Brâncoveanu de Noailles, Marcel Proust, *Cartea vieții mele; Scrisori către Anna Brâncoveanu de Noailles*, argument, cronologie și versiune românească de Virgil Bulat, București, Editura Univers, 1986, p. 31.

¹² Cf. Elena Văcărescu, *Elena Văcărescu și Franța: Memorii*, București, Editura Cronica, 1998, p 180.

Ne aflăm, fără îndoială, în fața unor personalități complexe, pline de vivacitate, care aparțin deopotrivă trecutului și prezentului prin modernitatea ideilor care le-au animat, a căror viață și operă impun un studiu profund, bazat pe interferență și interdisciplinaritate. Legate în profunzime de spațiul românesc căruia îi aparțin prin obârșie, chiar numai după tată, în cazul Annei de Noailles, cele trei scriitoare aparțin totodată și spațiului european, culturii și literaturii europene. Parcursul lor biografic și literar ilustrează pe deplin unul din cele mai importante deziderate ale Uniunii Europene de astăzi – „unitate în diversitate” – și în același timp contribuția mai veche a României la ideea de unitate europeană și de realizare a unor organisme internaționale într-o perioadă în care Europa își căuta formele instituționale cele mai adecvate.

Istoria culturii românești își demonstrează astfel complexitatea și obligă cercetătorii să aprofundeze această zonă care va cunoaște o bogată reprezentare în plan cultural prin tot ceea ce va însemna exilul românesc.

BIBLIOGRAFIE

- Alexandrescu, Sorin, *Identitate în ruptură*, București, Editura Univers, 2000.
- Beciu, Camelia (coordonator), *Europa și spațiul public*, București, Editura Academiei Române, 2007.
- Bibescu, Martha, *Izvor, țara sălciilor*, București, Editura Compania, 2000.
- Bibescu, Martha, *La bal cu Marcel Proust*, București, Editura Odeon, 1998.
- Bibescu, Martha, *Katia demonul albastru*, București, Editura Prietenii Cărții, 1991.
- Bibescu, Martha, *Correspondența cu Paul Claudel. Scrisorile noastre inedite*, București, Editura Albatros, 1992.
- Bibescu, Martha, *Destinul Lordului Thomson of Cardington*, București, Editura Compania, 2002.
- Bibescu, Martha, *Jurnal 1915*, București, Editura Compania, 2001.
- Bibescu, Martha, *Un sacrificiu regal. Ferdinand al României*, București, Editura Compania, 2000.
- Boia, Lucian, *România, țară de frontieră a Europei*, București, Editura Humanitas, 2007.
- Ciupală, Alin, *Femeia în societatea românească a secolului al XIX-lea*, București, Editura Meridiane, 2003.
- Durandin, Catherine, *Istoria românilor*, Iași, Institutul European, 1990.
- Noailles, Anna de, *Cartea vieții mele*, Pitești, Editura Rotonda, 2009.
- Sutherland, Christine, *Fascinanta Martha Bibescu și lumea ei*, București, Editura Vivaldi, 2004.
- Văcărescu, Elena, *Din amintirile Elenuței Văcărescu*, București, Editura Paideia, 2000.
- Văcărescu, Elena, *Elena Văcărescu și Franța: Memorii*, București, Editura Cronica, 1998.
- Văcărescu, Elena, *Regi și regine pe care i-am cunoscut*, București, Editura Compania, 2004.
- Zub, Alexandru, *Cunoaștere de sine și integrare, identitate, durată, devenire istorică*, Iași, Editura Al. I. Cuza, 2004.